

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПІНЧУК Лариса Миколаївна

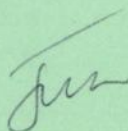
УДК 37.018 : 37.035

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СПІВРОБІТНИЦТВА
В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧНІВ
СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.**

13.00.05 - соціальна педагогіка

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

КИЇВ-1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Запорізькому державному університеті

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор

Приходько Микола Ілліч,
завідувач кафедри управління та
соціальної педагогіки Запорізького
державного університету.

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор

Левченко Тетяна Іванівна,
професор кафедри педагогіки
Київського державного
лінгвістичного університету.

- кандидат педагогічних наук, доцент

Автомонов Петро Павлович,
доцент кафедри педагогіки
Київського університету імені
Тараса Шевченка.

Провідна установа - Південноукраїнський державний університет імені
К.Д.Ушинського, кафедра педагогіки, Міністерство освіти України,
м. Одеса.

Захист відбудеться “ 9 ” січня _____ 1998р.

о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.34
в Київському університеті імені Тараса Шевченка / 262601, м. Київ,
вул.Володимирська, 60, ауд.317 /

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка / 252601, м.Київ, вул.Володимирська,
58, к.10 /.

Автореферат розіслано “ 9 ” грудня _____ 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В. Плахотнік.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Демократичні перетворення в Україні, розробка концепції національної школи зумовили потребу реформування освіти і виховання підрастаючого покоління. Наріжним каменем сучасних освітніх реформ є гуманістичний підхід до дитини. У Державній національній програмі "Освіта" /Україна XXI століття/ відзначається, що стратегічним завданням сучасної педагогіки є виховання творчої, соціально активної особистості, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення і трансляція культури й духовності в різноманітності вітчизняних і світових зразків.

У зв'язку з цим все гостріше усвідомлюється проблема соціальної депривації, коли особа гостро відчуває свою занедбаність, відчуженість, а також проблема адекватної соціальної пристосованості особи, її адаптації до жорстких вимог суспільства в умовах підвищення конкурентоздатності, особистої відповідальності підлітків за свій успіх у житті, що можливий лише завдяки наполегливій праці на основі співробітництва в процесі соціальної взаємодії.

На жаль, довгий час у нашій педагогіці ці проблеми звучали переважно в душі жорсткої авторитарної настанови, що декларувала переваги держави над особистістю, здійснюючи психологічний тиск на неї явно чи приховано, якими б високими словами це не прикривалося. Чимало існуючих педагогічних та методичних систем ще й досі не враховують особливостей індивідуального розвитку дітей, не зважають на їхні прагнення, почуття, бажання. Це так звана педагогіка тиску, що базується на імперативних, примусових засадах, формує в учнів негативне ставлення до школи і в цілому до всього процесу навчання й виховання. Справжня ж педагогіка - це педагогіка щирих, відкритих, дружніх взаємовідносин між учнями та вчителями, за яких кожна дитина має повирити в свої сили й можливості завдяки шанобливому, обережному, тактовному ставленню до неї, врахуванню її індивідуальних особливостей та здібностей, всього того, що містить поняття співробітництва учнів у процесі соціальної взаємодії.

Таким чином, вся робота з удосконалення навчально-виховного процесу в школі повинна бути спрямована на перетворення імперативного ставлення вчителів до учнів в гуманістичне. І тільки тоді можливі позитивні зрушення у виховному процесі, якщо відносини співробітництва і взаємодії стануть правилом, а не особистою ініціативою окремих творчих учителів.

Педагогіка 80х р.р. переживала бурхливий період демократизації шкільної системи освіти і виховання, появи інноваційних методик організації навчально-виховного процесу школи, виникнення авторських шкіл, таких як, наприклад, школа - лабораторія О.Н.Тубельського, в якій розроблялася концепція базової середньої освіти на засадах вільного самовизначення особистості, що передбачала можливість вибору змісту навчання /вибір предметів/, вибору вчителів, індивідуального темпу навчання, видів позаурочної діяльності. В основу авторської школи В.А.Караковського закладено ідеї інтеграції виховних впливів, організації колективних творчих справ. На Україні стала відомою авторська школа О.А.Захаренка на Черкащині, в системі якої передбачена діяльність

виховних центрів, що сприяють організації шкільного життя і творчості учнів різного віку.

Упродовж двох останніх десятиліть педагогіка була насичена різноманітними інноваційними ідеями: "поринання" в певний предмет, "опорні сигнали", "комунарська методика" та ін. Проте спільними для всіх творчих перетворень у педагогічній системі стали відносини співробітництва учнів і вчителів, взаємоповаги, довіри за умов формування і розвитку дитячого самоуправління. Серед педагогів, які несли в школи ідеї співробітництва, - Ш.А.Амонашвілі, І.П.Волков, Т.І.Гончарова, І.П.Іванов, Е.М.Ільїн, В.А.Караковський, С.М.Лисенкова, В.Ф.Шаталов та ін. Нині проблеми співробітництва також досліджують українські педагоги П.П.Автомонов, Л.І.Винокур, М.П.Гузик, Т.Л.Рижик та чимало інших творчо працюючих учителів та викладачів.

Проте проблема співробітництва, на наш погляд, недостатньо розроблена з позиції соціальної взаємодії учнів у процесі виховної діяльності. Адже, співробітництво як філософська, психологічна, соціально-педагогічна категорія це діалектична єдність взаємин і по вертикалі "учитель - учень", і по горизонталі "учень - учень".

Отже, актуальність досліджуваної проблеми, її недостатня теоретична і методична розробка, важливе практичне значення зумовили вибір теми дослідження

"Педагогічні умови співробітництва в процесі соціальної взаємодії учнів середнього шкільного віку".

Дисертаційне дослідження здійснювалося згідно з програмою Міністерства освіти України, націленою на розробку моделі гуманітарної школи художньо-естетичного спрямування; а також відповідає планам науково дослідної роботи Запорізького державного університету.

Об'єкт дослідження процес формування взаємовідносин учнів середнього шкільного віку в умовах соціальної взаємодії.

Предмет дослідження соціально-педагогічні умови, закономірності та способи організації співробітництва учнів середнього шкільного віку.

Мета дослідження полягає у виявленні соціально-педагогічних умов взаємодії учнів, теоретичному обґрунтуванні та практичному впровадженні моделі організації співробітництва учнів у процесі соціальної взаємодії та її експериментальній перевірці.

Гіпотеза дослідження - ефективність співробітництва учнів середнього шкільного віку підвищиться, якщо у процесі соціальної взаємодії будуть враховані такі умови:

формування й розвиток емоційно-почуттєвих, мотиваційних і дійових компонентів ціннісних орієнтацій підлітків у процесі міжособистісного спілкування:

виявлення мотивації співробітництва учнів в процесі соціальної взаємодії;

визначення адекватних способів організації співробітництва учнів середнього шкільного віку в різноманітних видах спільної діяльності.

Відповідно до мети і гіпотези дослідження поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати філософську та психолого-педагогічну літературу з досліджуваної проблеми, визначити і теоретично обґрунтувати соціально-

педагогічну сутність понять “співробітництво”, “соціальна взаємодія учнів”, “співдружність”;

- виявити соціально-педагогічні умови співробітництва учнів середнього шкільного віку в процесі соціальної взаємодії;
- створити та експериментально перевірити модель організації спільної діяльності учнів у формі співдружностей ;
- розробити методичні рекомендації для соціальних педагогів та вчителів навчальних та позашкільних закладів щодо застосування в їхній практиці експериментальних методик з питань організації співробітництва учнів у процесі соціальної взаємодії.

Методологічну основу дослідження становлять філософсько - антропологічна теорія спілкування /Л.Фейербах, Е.Дюркгейм, Е.Тейлор, К.Ясперс, М.Бубер, О.Ф.Больнов, М.М.Бахтін, М.С.Каган, Л.П.Буєва та ін./, а також психологічна концепція розвитку особистості /Л.С.Виготський/. Методологічними орієнтирами слугували також ідеї національного і духовного відродження українського народу.

Теоретичну базу дослідження становили принципи цілісності педагогічного процесу /Л.Ю.Гордін, В.І.Журавльов, В.І.Загв’язинський, О.В.Киричук, Л.Г.Коваль, Т.М.Коннікова, Г.С.Костюк, Т.М.Мальковська, Л.І.Новікова, В.Ф.Паламарчук, М.Д.Ярмаченко та ін./, проблеми загального розвитку особистості /Б.Г.Ананьєв, Л.І.Божович, В.М.Бехтерев, Л.С.Виготський, Л.С.Рубінштейн, В.В.Столін та ін./, принципи діяльнісного підходу до виховання /Н.Т.Абрамова, В.І.Бондар, В.С.Заслуженюк, М.С.Каган, О.О.Леонт’єв, А.Ламм, Л.Ланг, А.Перре - Клермон, С.Тонуччі. Л.І.Уманський та ін./, принципи управління і регулювання соціально-педагогічними процесами /Б.С.Кобзар, В.М.Мадзігон, Б.Д.Паригін, Р.Х.Шакуров та ін./, принципи гуманізації педагогічного процесу /Б.Беттергейм, С.У.Гончаренко, І.А.Зязюн, М.Ю.Мальований, Н.Г.Ничкало та ін./, визначення мотивації поведінки і діяльності /Х.Аткінсон, МакДоуголл, Х.Мюррей, Х.Хекхаузен, Г.І.Щукіна та ін./, а також праці класиків вітчизняної педагогіки С.Т.Шацького, А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського.

Стосовно розробки багатьох актуальних проблем, що безпосередньо торкаються питань співробітництва і соціальної взаємодії учнів, для нас особливо корисними були численні дослідження сучасних вітчизняних науковців з таких позицій: засвоєння діяльності та її суб’єкта /А.М.Алексюк, В.І.Луговий, В.К.Майборода/; формування і розвитку творчих здібностей /І.А.Зязюн, В.А.Моляко, В.Ф.Паламарчук, В.А.Семиченко, Н.М.Тарасевич та ін./; виявлення протиріч, що об’єктивно існують в умовах співробітництва і соціальної взаємодії учнів /О.А.Абдуліна, Е.П.Белозерцев, В.І.Васильєва, В.О.Сластьонін, Р.І.Хмелюк та ін./; існування функціонально психологічної моделі організації самостійної і спільної діяльності /В.А.Козаков, Д.І.Дзвінчук/; розробки технологій співробітництва та соціальної взаємодії /В.І.Андреева. С.І.Архангельський, І.І.Кобиляцький, В.Ф.Моргун, М.Д.Нікандров, Б.О.Орлов, М.І.Приходько, Н.Ф.Тализіна та ін./.

Протягом останнього десятиріччя істотно зріс інтерес до соціальної педагогіки. Моделюється спеціальна педагогічна стратегія, зорієнтована на

нову соціально-педагогічну реальність, у лоні якої набуває поширення соціалізація особистості, соціально- педагогічний патронаж, соціально-педагогічний захист вихованців, соціально-педагогічна реабілітація та адаптація. Ці дуже важливі проблеми сьогодення досліджуються у працях таких науковців, як І. Д. Бех, І.Д.Зверева, Л.Г.Коваль, І.Ф. Ляшенко, Г.М.Падалка, В.О.Разумний, В.П.Тугарінов, В.О.Ядов та ін. Значна увага в багатьох дослідженнях приділяється діалоговому спілкуванню вихователів і вихованців як одному з найважливіших методологічних принципів соціальної педагогіки /А.М.Алексюк, Л.Г.Коваль, О.Г.Мороз, О.В.Плахотнік/.

Для перевірки висунутої гіпотези і розв'язання поставлених завдань в дисертаційному дослідженні використані такі **методи дослідження**: історичний аналіз та узагальнення педагогічної, психологічної, філософської літератури вітчизняних та зарубіжних авторів у контексті проблем співробітництва та соціальної взаємодії; теоретичний аналіз рівня співробітництва у різноманітних формах об'єднань, співдружностей тощо; методи лонгітюдного спостереження; прогностичні методи; методи розвиваючих, сюжетно-рольових та ділових ігор; методи експертних оцінок; статистичні методи обробки даних експерименту; констатуючий та формуючий експерименти.

Дисертаційне дослідження здійснювалося протягом семи років у три етапи.

Перший етап / 1990 - 1993 рр./ був присвячений вивченню й узагальненню науково - методичної літератури, обґрунтуванню актуальності досліджуваної проблеми, визначенню вихідних позицій дослідження, робочої гіпотези, об'єкта, предмета, мети, основних завдань дисертаційного дослідження, а також, вивченню безпосереднього педагогічного досвіду з проблем організації спільної діяльності учнів середнього шкільного віку в навчальних і позашкільних закладах м.Запоріжжя.

На другому етапі / 1994 - 1995 рр./ розроблялася методика експерименту; здійснювались констатуючий та формуючий експерименти; проводилась апробація запропонованої моделі організації співробітництва учнів у процесі соціальної взаємодії ; впроваджувалися розроблені методичні рекомендації з проблеми дослідження; на основі узагальнення одержаних результатів вносилися корективи у програму й методику подальшого наукового пошуку.

На третьому етапі /1995 - 1997 рр./ аналізувались й узагальнювались результати експерименту, перевірялась ефективність методичних розробок і рекомендацій шляхом їх впровадження в навчальних та позашкільних закладах м.Запоріжжя і Запорізької області; оформлення одержаних результатів у вигляді дисертаційного дослідження.

База дослідження: школа - гімназія юридичного профілю №47 та школадітей №105 м. Запоріжжя, Новомиkolaївська СШ - інтернат Запорізької області, дитячий оздоровчо - виховний комплекс "Орляtko" /м.Приморськ Запорізької області/.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що тут вперше теоретично обґрунтована модель організації співробітництва учнів середнього шкільного віку у формі співдружностей в процесі соціальної

взаємодії. Визначено соціально - педагогічні умови, за яких процес співробітництва учнів у позаурочній виховній діяльності є найбільш ефективним і дійовим.

Теоретичне значення дослідження полягає в науковому обґрунтуванні сутності таких соціально-педагогічних понять, як соціальна взаємодія, співробітництво, співдружність; виявленні особливостей міжособистісного спілкування учнів середнього шкільного віку в процесі соціальної взаємодії.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та впровадженні в шкільну практику моделі організації співробітництва учнів середнього шкільного віку, що допоможе педагогам удосконалювати процес виховної роботи, збагачувати його новими ідеями та підходами. Універсальний характер запропонованої методики і обґрунтованість науково-методичних рекомендацій сприяють їх ефективному використанню в шкільній практиці, в позашкільних закладах, при розробці спецкурсів та спецсемінарів з соціальної педагогіки та педагогічного менеджменту у вищих навчальних закладах.

Результати дослідження впроваджено в практику виховної роботи школи - гімназії юридичного профілю №47, школи - ліцею №105 м.Запоріжжя, Новомиколаївської школи - інтернату Запорізької області, дитячого оздоровчого комплексу "Орлятко" /м.Приморськ Запорізької області/. Основні теоретичні положення й висновки дисертації знайшли відображення у 6 публікаціях автора, серед яких 1 навчальний посібник /у співавторстві/, 1 тезаурус педагога - менеджера /у співавторстві/, 2 статті у наукових журналах, 2 статті тези доповідей у збірниках матеріалів науково - практичних конференцій.

Особистий внесок здобувача в одержанні наукових результатів полягає у теоретичному обґрунтуванні ідей і положень досліджуваної проблеми співробітництва учнів середнього шкільного віку в процесі соціальної взаємодії; створенні моделі організації спільної діяльності учнів у формі співдружностей; розробці методичних рекомендацій з питань організації співробітництва учнів у позаурочній виховній діяльності.

Вірогідність наукових положень та результатів дисертаційного дослідження забезпечується методологічною та теоретичною обґрунтованістю вихідних положень, системним вивченням спеціальної літератури, використанням комплексу взаємодоповнюючих методів наукового пошуку, адекватних меті, гіпотезі та завданням дослідження, кількісним та якісним аналізом одержаних даних, їх математичною обробкою та експериментальною перевіркою.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації обговорювались і дістали схвалену оцінку на засіданнях кафедри управління і соціальної педагогіки Запорізького державного університету, кафедри соціальної педагогіки Запорізького обласного інституту удосконалення вчителів, кафедри педагогіки Бердянського педагогічного інституту. Результати дослідження доповідались на міжнародних конференціях: "Соціально-педагогічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді" /Запоріжжя, 1991 р./; "До прогресу в економіці через освіту" /Запоріжжя, 1993 р./; "Соціально - педагогічний патронаж в системі освіти" /Запоріжжя, 1995/; на Всеукраїнській науковопрактичній

конференції “ Університетська освіта: досвід, проблеми та перспективи розвитку” /Сімферополь, 1996 р./; на Міжрегіональній науково-практичній конференції “Управління сучасними навчально-виховними закладами в системі освіти” / Запоріжжя, 1996 р./; на міжвузівській науково-практичній конференції “Концепція національного виховання студентів“ /Запоріжжя, 1996 р./; у виступах на засіданнях методичної ради факультету соціальної педагогіки і психології Запорізького державного університету, на лекціях і в виступах перед учителями, студентами та учнями загальноосвітніх шкіл. Результати дослідження відображені у збірниках наукових праць, тезах доповідей і виступів.

На захист винесено:

- соціально - педагогічну інтерпретацію понять “співробітництво”, “соціальна взаємодія”, “співдружність”;
- мотивацію співробітництва учнів у процесі соціальної взаємодії ;
- соціально - педагогічні умови забезпечення співробітництва учнів середнього шкільного віку у процесі соціальної взаємодії;
- модель організації співробітництва учнів.у формі співдружностей.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається з вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, куди входять 243 найменування, в тому числі 57 іноземних, додатків, що містять зразки методик здійснення педагогічного експерименту, а також короткий термінологічний словник, в якому розкривається суть основних психолого - педагогічних термінів, що розглядаються в дисертаційному дослідженні. В роботі міститься 10 таблиць. Повний обсяг дисертації складає 175 сторінок друкованого тексту.

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об’єкт, предмет, мету і завдання дослідження, сформульовано його гіпотезу, охарактеризовано методи та етапи дослідно - експериментальної роботи, розкрито вірогідність, наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, викладено положення, які виносяться на захист, а також подано відомості про апробацію і впровадження результатів дослідження.

У **першому розділі** “ Співробітництво в процесі соціальної взаємодії учнів як педагогічна проблема” розглядаються соціально- педагогічні передумови виникнення співробітництва в процесі соціальної взаємодії учнів, викладені основні підходи стосовно дослідження окреслених проблем, робиться спроба визначити загальне, найбільш широке поняття, в рамках якого була б можлива не лише філософська, але й соціально - педагогічна інтерпретація феноменів співробітництва і соціальної взаємодії учнів.

В розділі подано короткий історичний аналіз передумов виникнення ідеї співробітництва в процесі соціальної взаємодії учнів. Досвід практичної роботи видатних педагогів минулого з проблем організації колективної діяльності учнів був зосереджений на пошуку форм, які б сприяли найбільш повному використанню виховних можливостей тих видів діяльності, якими займалися діти. Організація навчання, побуту, продуктивної праці, суспільно-значущої діяльності, фізкультури і спорту, ігор, вільного спілкування, культурного відпочинку була спрямована на те, щоб різні за

змістом справи сприяли цілісному розвитку розумової, вольової, моральної, фізичної, чуттєво - естетичної сфер формування особистості.

Спільним у системі виховної діяльності усіх передових шкіл того часу було прагнення залучити підлітків до різноманітної трудової діяльності з самообслуговування, наведення і підтримання порядку в помешканні вихованців, навчальних кімнатах, а також, організація суспільно корисної праці. Але питома вага цієї праці в загальній спільній діяльності дітей, зміст і організаційні форми були різними. Вважаючи корисну працю основою згуртування дитячого колективу видатні педагоги значну увагу також приділяли проблемам навчально-виховного процесу, організації відпочинку, вільного, змістовного спілкування дітей.

Кращі школи того часу мали своє власне обличчя, свою специфіку, свій педагогічний почерк: колонія ім. М.Горького, комуна ім. Ф.Дзержинського, керовані А.С.Макаренком; школа ім. Ф.Достоевського славнозвісна Республіка "Шкід", заснована В.М.Сорокою - Росинським, основним видом діяльності якої був захоплюючий, змістовний навчальний процес, з використанням різноманітних ігор і театралізованих вистав; характерною для діяльності одеської школи комуні була втілена в життя ідея її керівників С.М.Рівеса та М.П.Шульмана організація дитячих радощів, тобто яскравого, дивного, духовно багатого дитячого спілкування з карнавалами, фантастичними казками феєріями, святковими вечорами, що, безперечно, створювало атмосферу доброзичливості, взаємної поваги. взаємодопомоги в умовах дитячої спільноти.

Досвід кращих педагогів 20 - х років С.Т.Шацького, А.С.Макаренка, В.М.Сороки - Росинського, С.М.Рівеса, М.П.Шульмана був по суті соціально педагогічним експериментом, який значно випередив практику масового виховання тих років. Цей досвід став своєрідним трампліном для подальшого педагогічного пошуку найбільш дійових форм організації спільної діяльності учнів, адже розвиток багатьох сучасних інноваційних процесів бере початок саме за того часу.

На жаль, плідні ідеї цілісного виховного процесу в 30 - 50х рр. не знайшли повного втілення у життя через соціально - політичні потрясіння, якими було перенасичено суспільство в ті роки: друга світова війна, незліченні жертви, репресії, розруха, голодомор за цих умов проблеми виховання відійшли на другий план.

Нова хвиля уваги до проблем організації змістовної колективної діяльності дітей виникла в 60 - 70х роках. Найбільш послідовним і цілеспрямованим дослідженням цих проблем і втіленням їх у реальне життя дітей відзначається педагогічна творчість В.О.Сухомлинського, директора Павлівської школи на Кіровоградщині.

Саме його ідеї про значення колективу як вищої, найскладнішої форми колективістських взаємовідносин були покладені в основу подальшого розвитку теорії колективної діяльності, розвитку ідей співробітництва в процесі соціальної взаємодії учнів.

Розглядаючи взаємини між учнями старших класів і колективами молодших школярів як першу школу соціальних відносин і громадянської відповідальності людини за людину, великий педагог виділив такі типи взаємовідносин, що сприяють розвитку співробітництва і утверджують

почуття відповідальності: це - інтелектуальні, завдяки яким збагачується життя колективу; діяльнісно - виховні, що забезпечують конкретну діяльність дітей; навчально - трудові, виховна цінність яких полягає у втіленні громадських ідей у різноманітних видах позашкільної, позакласної і гурткової роботи; самодіяльно - творчі й ігрові, за допомогою яких відбувається обмін духовними цінностями учасників подібних об'єднань. На думку В.О.Сухомлинського ці взаємовідносини є найважливішими факторами процесу виховання.

У дисертації обґрунтовується думка про те, що основними передумовами становлення і розвитку співробітництва учнів в процесі соціальної взаємодії можна вважати педагогічну необхідність, доцільність, вимоги часу і цілісність педагогічного процесу.

Феномен взаємодії та її особливостей - основна ознака виховання як соціально - педагогічного явища. Саме потреба в соціальній взаємодії, спілкуванні, ефективному співробітництві може стати дієвим засобом активізації виховного процесу в школі.

Феномени соціальної взаємодії, будучи предметом вивчення педагогіки, не підпорядковані один одному / індивід - особистість - учень; школа - клас - учень; соціальна група - особистість; взаємодія - взаємовплив - взаємопроникнення; соціальний інтелект - соціальна активність - соціальна пам'ять та ін./, а існують в системі взаємних і загальнолюдських впливів. Проте аналізуючи наукові праці таких зарубіжних дослідників, як Bowet M., Brunet I.S., Doise W., Douglas J.W.B., Gonvers J.P., Little A., Smith J., ми дійшли висновку, що більшість досліджень виконана поза контекстом проблем співробітництва в процесі соціальної взаємодії учнів, а якщо автори і торкалися цих проблем, то досить однобічно, безсистемно.

Сутність поняття соціальної взаємодії учнів необхідно розглядати в контексті проблем спілкування. Це складний і багатогранний процес, який можна тлумачити і як інформаційний процес, і як процес взаємодії людей, і як взаємини людей, що передбачають взаємний вплив, взаємні почуття, взаємопорозуміння.

О.О.Бодальов визначає спілкування як "взаємодію людей, змістом якої є обмін інформацією за допомогою різних засобів комунікації з метою встановлення певних взаємовідносин між людьми". Спілкування як комунікативна діяльність характеризується складною багатоканальною системою взаємодій, що передбачає здійснення таких функцій: власне комунікативної /обмін інформацією/, інтерактивної /регулюючої взаємодію партнерів у спілкуванні/, перцептивної /взаємосприйняття, взаємооцінка, рефлексія в спілкуванні/.

Спілкування являє собою системне утворення, яке можна розглядати з позиції взаємодії рівноправних суб'єктів. В структуру взаємодії входять: суб'єкти взаємодії; взаємний зв'язок; взаємний вплив; взаємні зміни суб'єктів спілкування.

Взаємодія це процес, основними складовими якого є: наявність фізичного контакту; наявність духовного вербального контакту; наявність невербального інформаційного контакту; спільне групове виконання певної дії.

Серед різних типів взаємодії - міжособистісної, особистісно - групової, особистісно-масової, міжгрупової, масовогрупово, глобально-масової в нашому дослідженні ми приділили увагу проблемам міжособистісної взаємодії як фактора оптимізації процесу виховання учнів середнього шкільного віку

Соціальна взаємодія учнів це систематичне стійке виконання дій учнями, спрямованих на те, щоб викликати відповідну реакцію партнера, і яка, в свою чергу, стає поштовхом для подальшого розвитку виконуваних спільних дій. Таким чином, для процесу взаємодії характерна сукупна, кооперативна діяльність, інформаційний зв'язок, взаємовплив у взаємовідносинах, взаємопорозуміння.

Соціально-педагогічний підхід до аналізу сутності проблем взаємодії, на наш погляд, полягає в створенні механізму педагогічних впливів з метою соціального виховання підлітків. Адже процес соціальної взаємодії це процес діалектичної єдності двох протилежних тенденцій: з одного боку, *співробітництво*, інтеграція, з іншого боку *протиборство*, диференціація.

Співробітництво - це такий тип соціальної взаємодії, коли партнери по спілкуванню активно сприяють один одному в досягненні спільної мети сумісної діяльності. Протиборство - це тип соціальної взаємодії, коли партнери по спілкуванню протидіють один одному і перешкоджають досягненню індивідуальних цілей кожного.

Виходячи з цього положення, головна мета виховного процесу в навчальних і позашкільних закладах, на наш погляд, і полягає у формуванні й розвитку відносин активного співробітництва, інтеграції на протидію руйнівним процесам протиборства, антагонізму, напруженості відносин.

У другому розділі "Експериментальна модель організації співробітництва учнів у формі співдружностей" теоретично обґрунтована і практично розроблена модель організації ефективного співробітництва учнів середнього шкільного віку; експериментально підтверджена доцільність такої форми організації співробітництва учнів як співдружність; подана характеристика експериментальних співдружностей, виявлена мотиваційна основа їх формування; узагальнені результати експериментальної перевірки теоретичних положень і методичних рекомендацій стосовно організації ефективної соціальної взаємодії учнів в процесі виховання.

В педагогічному експерименті /констатуючому і формуючому/ брали участь понад 320 учнів 4 - 8 класів загальноосвітніх шкіл № 47, № 105 м.Запоріжжя, також було залучено 20 вчителів та 11 вихователів дитячого оздоровчого комплексу "Орлятко" /м.Приморськ Запорізької області/.

В основу дослідження особливостей спільної діяльності учнів нами покладено принцип діяльнісного опосередкування особистості /А.В.Петровський/, де підкреслюється, що особистість може бути охарактеризована тільки в системі стійких зв'язків, опосередкованих змістом і цінностями спільної діяльності для кожного з її учасників.

Кожна соціальна спільнота в своєму розвитку проходить певні етапи зародження, формування взаємовідносин, їх найвищий рівень. Вищою формою розвитку соціальної спільноти є колектив група людей, що характеризуються організованістю, психологічною згуртованістю в процесі

досягнення спільної мети діяльності. Найважливішою ознакою колективу є суспільна значущість цілей та завдань, що стоять перед членами колективу.

У процесі дослідження було виявлено спільну основу формування колективів і співдружностей: це, насамперед, взаємні симпатії, прихильності, згуртованість, взаємоповага, і, безперечно, спільні інтереси, загальна мета в спільній діяльності. Але ці поняття - співдружність і колектив, на наш погляд, не ототожені. Поняття колективу значно ширше: в залежності від мети діяльності відрізняють професійні /виробничі, творчі, навчальні та ін./, добровільні /наукові, спортивні та ін./, самодіяльні /художня самодіяльність, народна творчість/. До того ж і за кількісним складом ці спільноти не рівноправні: якщо кількість членів колективу не обмежена, то співдружність налічує в основному 2-8 осіб. Певні відмінності є і за статевою ознакою: змішаний склад учасників колективів та досить однорідні за статевим складом співдружності /тільки хлопці або тільки дівчата/.

Таким чином, важливішою формою організації співробітництва учнів є *співдружність*-первинна, реальна, неформальна група підлітків, об'єднаних спільними інтересами, спільною метою в спільній діяльності, в основу спілкування яких покладені взаємні симпатії, взаємоповага й взаємодопомога. Характерною відмінною співдружностей від усіх інших угруповань є їхня виключно позитивна спрямованість.

Програма констатуючого експерименту проводилася у 4 етапи: визначення експериментальних класів на базі загальноосвітніх шкіл м.Запоріжжя, їх кількісного складу; аналіз індивідуально-психологічних характеристик учасників експерименту з використанням методів анкетування, тестування, лонгітюдного спостереження; дослідження характеру взаємовідносин учнів, наявності або відсутності лідерів можливих угруповань за допомогою соціометричного методу /за Дж.Морено/; виявлення рівнів готовності учнів до співробітництва у процесі соціальної взаємодії з урахуванням результатів комплексу застосованих методів на основі узагальнення одержаних даних.

За результатами констатуючого експерименту, яким було охоплено 320 учнів середнього шкільного віку, за допомогою методу тестування було виділено три групи дітей з високим, середнім та низьким рівнями готовності до співробітництва в процесі соціальної взаємодії. Кожне із 16 завдань тестів мало вищий бал 5. Загальна кількість балів становила 80.

До першої групи /80 - 70 балів/ увійшли діти з достатньо високим рівнем готовності до співробітництва у процесі соціальної взаємодії, що виявилось у позитивному ставленні до однолітків, переважанні позитивних комунікативних якостей, таких як почуття справедливості, поваги, визнання інтересів партнерів у спілкуванні, прагнення до спільної роботи з метою розв'язання запропонованих завдань.

До другої групи /70 - 60 балів/ увійшли діти з середнім рівнем готовності до співробітництва, які виявляли бажання працювати разом з однолітками, але не завжди були готові поступитися власними інтересами задля інтересів спільної діяльності; серед комунікативних якостей таких підлітків були виявлені й такі, що не сприяли розвитку відносин

співробітництва / егоїзм, прагнення до виконання переважно привабливих ролей /;

До третьої групи /60 - 50 балів і нижче/ увійшли діти з низьким рівнем готовності до співробітництва. Ці підлітки практично не виявляли бажання до спільної діяльності з однолітками, були безініціативними, байдужими, зверхньо ставились до ровесників.

Кількісний та якісний аналіз одержаних даних засвідчив, що у більшості досліджуваних / 53 %/ не сформовано чітких уявлень про відносини співробітництва у процесі соціальної взаємодії, у них переважає егоїстична спрямованість спілкування, небажання координувати власні дії з діями ровесників, відсутня мотивація співробітництва.

Формуючий експеримент здійснювався на основі методу порівняльних характеристик результатів дослідження експериментальної групи /170 учнів зазначених шкіл/ та контрольної групи /150 учнів тих же шкіл/.

У ході формуючого експерименту результативність розробленої методики з організації моделі співробітництва у формі співдружностей перевірялась відповідно до виділених критеріїв, за якими було створено комплекс відповідних методик з формування й розвитку відносин активного співробітництва та їх мотивації, а також, здійснено контрольні зрізи для перевірки рівнів сформованих умінь учнів, зіставлено одержані дані в експериментальних та контрольних групах.

Експериментальна перевірка ефективності розробленої моделі організації співробітництва учнів середнього шкільного віку у формі співдружностей цілому дала позитивні результати, що підтвердилось в ході аналізу рівнів готовності учнів до співробітництва у експериментальних та контрольних групах. Так, якщо до початку формуючого експерименту 48,5% учнів експериментальної групи не виявляли здатностей до співробітництва, не мали чітких уявлень про основи планування і організації виконання запропонованих заходів, то після його завершення їх кількість значно зменшилась—13% учнів не виявили здатностей до співробітництва і бажання працювати спільно з однолітками, в той же час у контрольній групі практичних зрушень не відбулося.

Таким чином, в дисертаційному дослідженні теоретично обгрунтовується і практично доводиться доцільність та ефективність запропонованої моделі організації співробітництва у формі співдружностей в умовах позаурочної виховної діяльності, яка включає структуру функціонуючих співдружностей та загальні етапи виконання справи. Схематично вона може бути представлена так.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПІВДРУЖНОСТЕЙ В УМОВАХ ПОЗАУРОЧНОЇ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Загальні етапи виконання справи: підготовчий / формування співдружності з технічним спрямуванням обов'язків; формування співдружності консультантів; створення ради координаторів справи; формування співдружності виконавців /; безпосередній / організація репетиційного періоду; здійснення заходу; завершальний / підведення підсумків; аналіз можливих прорахунків; відзнака й нагородження найбільш активних учасників заходу /.

В ході експериментального дослідження було проаналізовано провідні мотиви, які сприяють спілкуванню підлітків, формуванню й розвитку відносин співробітництва. Найбільш значущими, вважаємо такі мотиви співробітництва: комплекс особистісних мотивів / позитивне емоційне ставлення до партнера, визнання його авторитету, взаємні симпатії, пошуки партнерів за спільними інтересами та ін. /; потреба в тісному спілкуванні з ровесниками; потреба підлітків в соціальній адаптації; потреба в самовизначенні, самореалізації в оточенні ровесників;

У **висновках** узагальнено основні результати дослідження та викладено основні його положення:

Розглянуто соціально-педагогічну сутність і розкрито зміст понять "соціальна взаємодія учнів", "співробітництво", "співдружність":

Відзначається, що соціальна взаємодія учнів - це систематичне стійке виконання дій учнями, спрямованих на те, щоб викликати відповідну реакцію партнера, і яка, в свою чергу, стає поштовхом для подальшого розвитку виконуваних спільних дій. Для процесу взаємодії характерною є сукупна, кооперативна діяльність, інформаційний зв'язок, взаємовплив у взаємовідносинах, взаєморозуміння. Соціально-педагогічний підхід до аналізу сутності проблем взаємодії полягає в створенні механізму педагогічних впливів з метою соціального виховання підлітків.

Співробітництво розглядається як тип соціальної взаємодії, за якої партнери в спілкуванні активно сприяють один одному в досягненні загальної мети спільної діяльності.

Формування співдружностей відбувається в первинній, реальній, неформальній / неофіційній / групі, члени якої взаємодіють на основі взаємних симпатій, дружніх взаємовідносин за умов спільної мети діяльності.

Розроблена та експериментально перевірена модель функціонування співдружностей в умовах позаурочної виховної діяльності, яка будучи

логічною, гнучкою й універсальною у використанні, може бути запропонована педагогам навчальних і позашкільних закладів для підвищення якості виховного процесу.

Основні етапи функціонування співдружностей за умов організації та проведення конкретних виховних заходів поділяються на підготовчий, безпосередній і завершальний. Структура функціонуючих співдружностей включає раду координаторів справи, яка забезпечує зв'язки між усіма учасниками заходу, співдружності організаторів /технічне забезпечення, організаційна робота/ і співдружності виконавців /безпосередніх учасників заходу/.

Експериментальне дослідження виявило такі типи співдружностей: за змістом виконуваної діяльності: /ігрові, неігрові/; за кількісним складом /діади, тріади, за кількістю 4 - 10 осіб/; за тривалістю взаємодії /стійкі, відносно стійкі, нестійкі/; за характером виконуваних функцій: з фіксованим розподілом функцій керівництва – підпорядкування; з нефіксованим розподілом функцій керівництва – підпорядкування; за статевою ознакою: однорідні (тільки з хлопців або тільки з дівчат); неоднорідні.

За матеріалами дослідження розроблено методичні рекомендації для педагогів і вихователів навчально-виховних та позашкільних закладів: щодо організації співробітництва учнів у процесі соціальної взаємодії. Узагальнення результатів експериментальної роботи свідчить про значні позитивні зрушення в процесі соціальної взаємодії учнів, розвитку міжособистісної взаємодії за умов доцільного вибору змісту, форм і методів виховної роботи, які мають бути мотивованими соціально-значущими цілями і відповідати віковим особливостям учнів, рівню їх інтелектуального розвитку, бути інформаційно та емоційно насиченими, спонукати шкільну молодь до активного співробітництва в процесі соціальної взаємодії.

Дисертаційне дослідження виявило такі педагогічні умови співробітництва учнів середнього шкільного віку в процесі соціальної взаємодії:

- забезпечення продуктивного спілкування підлітків як провідного виду діяльності;
- розвиток нормативно-ціннісних орієнтацій підлітків у процесі міжособистісної взаємодії;
- розвиток комплексу особистісних якостей, що сприяють формуванню відносин активного співробітництва (ініціативність, самостійність в прийнятті рішень, щирість, справедливість у взаєминах та ін.);
- виявлення потреб і мотивів міжособистісної взаємодії підлітків;
- впровадження найдоцільніших форм і способів організації позаурочної виховної діяльності учнів ;
- застосування ефективних методик дослідження шляхів розвитку процесу соціальної взаємодії учнів;
- формування соціальної активності підлітків у процесі взаємодії з соціальним середовищем;
- органічний зв'язок і використання виховного потенціалу навколишнього соціокультурного середовища.

Таким чином, узагальнення результатів експериментальної роботи підтвердили ефективність організації співробітництва у формі співдружностей в процесі соціальної взаємодії учнів середнього шкільного віку. Експериментально перевірена і виявлена дієвість застосованих методик щодо формування відносин співробітництва учнів на основі виявлення їх індивідуально-психологічних характеристик, рівня комунікативних властивостей, мотивації співробітництва, факторів емоційного ставлення учнів один до одного, використання ігрових методів (розвиваючі, сюжетно-рольові та ділові ігри) за умов організації і проведення конкретних справ та заходів у процесі позаурочної виховної діяльності.

Виконане нами дослідження не вичерпує всіх аспектів складної і багатогранної проблеми співробітництва учнів середнього шкільного віку у процесі соціальної взаємодії. Потребує спеціального дослідження проблеми, пов'язані з впливом соціального оточення на формування взаємовідносин учнів; виявлення джерел соціальної диференціації в процесі міжособистісного спілкування.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях:

I. Навчальнодовідникові видання.

1. Пінчук Л.М., Приходько М.І. Технологія педагогічної взаємодії: Навчальний посібник. Запоріжжя.1995. 61с. Авторський текст 37с.

II. Словники:

1. Тезаурус педагогаменеджера, практического психолога и социального работника / Сост. Н.И.Селиверстова, Н.И.Приходько, Л.Н.Пинчук, С.И.Лавриненко / Никополь,1995. 182с. Авторский текст-80с.

III. Статті в наукових журналах:

1. Пінчук Л.М. До проблеми співробітництва та соціальної взаємодії учнів: // Початкова школа.1997.№6.С.940.
2. Пінчук Л.М. Мотиваційні основи формування співдружностей.// Придніпровський науковий вісник.1997.№9.С.1849.

III.Тези доповідей:

1. Пинчук Л.М., Приходько Н.И. Управленческие предпосылки развития маркетинговой деятельности в университетах // Материалы Всеукраинской научно-практической конференции "Университетское педагогическое образование: опыт, проблемы и перспективы развития" 11 - 13 сентября 1996г., Симферополь. С.7172. Авторский текст-1с.
2. Пинчук Л.Н. Социально-педагогические признаки, структура и динамика сотрудничества и социального взаимодействия учащихся // Материалы конференции "Управление современными навчально-виховними закладами в системі освіти" 1042 квітня 1996р., Запоріжжя.С.263265.

Пінчук Л.М. Педагогічні умови співробітництва в процесі соціальної взаємодії учнів середнього шкільного віку. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 соціальна педагогіка. Київський університет імені Тараса Шевченка, Київ, 1997.

Дисертацію присвячено розкриттю філософських, психологічних, соціально-педагогічних витоків співробітництва у процесі соціальної взаємодії учнів середнього шкільного віку; соціально-педагогічній інтерпретації понять "соціальна взаємодія", "співробітництво", "співдружність"; виявленню основних мотивів співробітництва; створенню моделі організації співробітництва учнів у формі співдружностей та її експериментальній перевірці.

Ключові слова: спілкування, соціальна взаємодія, співробітництво, сумісна діяльність, співдружність, міжособистісні взаємовідносини.

Пинчук Л.Н. Педагогические условия сотрудничества в процессе социального взаимодействия учащихся среднего школьного возраста. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 социальная педагогика. Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1997.

Диссертация посвящена раскрытию философских, психологических, социально-педагогических истоков сотрудничества в процессе социального взаимодействия учащихся среднего школьного возраста; социально-педагогической интерпретации понятий "сотрудничество", "социальное взаимодействие учащихся", "содружество"; выявлению основных мотивов сотрудничества, созданию модели организации сотрудничества в форме содружеств и ее экспериментальной проверке.

Ключевые слова: общение, сотрудничество, социальное взаимодействие, совместная деятельность, содружество, межличностное общение.

Pinchuk L.N. The Pedagogical Factors of Collaboration in the Process of Social Interaction of Junior Pupils. Manuscript.

The thesis for a Candidate's of the Pedagogical Sciences Degree on speciality 13.00.05 The social pedagogics. Kyiv Taras Shevchenko University, Kyiv, 1997.

The philosophical, social pedagogical and psychological aspects of collaboration and social interaction of the pupils are presented. The definition of the conception of collaboration and interaction is given. There are investigated the peculiarities of collaboration and social interaction of the pupils in the different types of the associations; the main motives and factors as well as the pedagogical conditions that ensure effectiveness of collaboration and social interaction of the pupils.

Key words: communication, collaboration, social interaction, cooperation, association, intercourse.

431711

АВ 39.199
АВ 39.199

Підписано до друку 10.12.97.
Різографічний друк.
Тираж 100 примірників.
Віддруковано СП "Різо-Принт",
Київ, вул Дмитрівська, 30,
тел./факс (044) 216 4298, 216 2910, 216 5431